

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

ПІХ ЮЛІЯ АНДРІЙВНА

УДК 34 (094) 340.13

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ І
ДЕСЕКУЛЯРИЗАЦІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ РЕЛІГІЙНОГО
ТИПУ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Гарасимів Тарас Зеновійович,
Навчально-науковий Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Коритко Лілія Ярославівна,
Івано-Франківський юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична
академія», в.о. завідувача кафедри загально-
правових і гуманітарних дисциплін,

кандидат юридичних наук
Машталір Христина Віталіївна,
Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького,
старший викладач кафедри права

Захист відбудеться «24» червня 2019 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1–3, аудиторія 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «20» травня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасний період в правовій науці і практиці існує чимало невіршених питань, пов'язаних з необхідністю дослідження окремих особливостей правових систем і визначення потенціалу їх взаємодії в умовах глобалізації. З об'єктивної сторони це зумовлено сутністю та генезисом окремих держав, тенденціями методологічного плюралізму сучасної юриспруденції, подоланням ідеологічного монізму й запозиченням досвіду провідних країн світу. Саме тому постає завдання переглянути місце і роль правових систем релігійного типу в системі соціального регулювання. Особливо це стосується співвідношення світського та релігійного, оскільки останнє радянською наукою, відводилася переважно консервативна і негативна роль в комплексі нормативної регламентації соціуму. Така позиція не може вважатися задовільною й додатково обгрунтовує важливість переосмислення зазначеної проблематики.

Слід також відмітити, що попри певний «ренесанс» релігійно-правової тематики, що спостерігається в сучасній юридичній літературі, нажалі у наукових працях переважно відсутні спроби теоретичної розробки співвідношення та взаємодії релігійних і світських правових систем. Існуючі ж дослідження в цій царині досить часто характеризуються фрагментарністю. На монографічному рівні вони переважно або звернені до проблем окремих релігійних правових систем, або ж розглядають вплив на право положень окремого віровчення. Майже поза увагою вчених-правників залишаються форми впливу світського та релігії у сучасних правових системах релігійного типу права, недостатньо повно вивчено природу релігійного права, а релігійний чинник у наукових пошуках компаративістів висвітлюється здебільшого в межах традиційних або релігійних правових систем. Варто зауважити, що релігійна тематика окремих наукових робіт, а іноді – спірність їх постулатів теж не сприяє вирішенню питань взаємодії права і релігії саме в юридичній площині.

Таким чином, на даний час існує потреба концептуального, заснованого на сучасній методології дослідження співвідношення секуляризації і десекуляризації у процесі формування права й функціонування правової системи, що сприятиме вирішенню низки проблем загальної теорії держави і права, а також покращенню якості й ефективності правотворчої, право реалізаційної та правозастосовної діяльності.

Ціннісно-культурним та релігійно-моральним аспектам розвитку правових систем присвячені роботи А. Баумейстера, В. Васильчука, Г. Вдовиної, Т. Гарасиміва, О. Гришук, Р. Дворкіна, Є. Євграфової,

І.Жаровської, Т. Занфірової, А. Козловського, Л. Корчневої, О. Костенка, В. Кузнецова, М. Лечук-Хмари, С. Легуши, С. Максимова, С. Рабіновича, Є. Романюка, С. Сливки, М. Тура, Л. Фуллера, Х. Харта, Х. Хвойницької, О. Данильяна, В. Шафірова тощо.

Історико-правові питання формування релігійно-правових систем порушували у своїх дослідженнях В. Баєв, О. Банчук, О. Биков, В. Воссіна, Т. Грушева, Л. Дячук, О. Залужний, О. Ісаєва, І. Кузнецов, І. Безклубий, О. Калініна, М. Крумаленко, М. Левчук, І. Луцький, В. Макарчук, І. Малютіна, С. Мороз, М. Никифорак, О. Овчинніков, В. Озель, В. Ткачук, І. Фалалеева, В. Форманюк, Ю. Цветкова та ін.

Питання секуляризації і десекуляризації релігійних правових систем також відображено в дослідженнях представників приватних та публічних галузей права, а саме: О. Байдалюка, Ю. Баскіна, В. Бачиніна, Ю. Бондаренка, Д. Вовка, Е. Георгієвського, Р. Достара, Є. Жигарева, Г. Загорського, О. Золотарьова, Ю. Зюбанова, С. Казакова, М. Колоса, Г. Круглова, М. Липського, Г. Мальцева, С. Мойсака, А. Низової, В. Ніконова, В. Ортинського, О. Остапенка, П. Рабіновича, О. Толкаченка, М. Фролова, І. Хорошка, К. Харабета, І. Яковюка та ін.

Державотворення та правотворення, метою яких є формування правової держави, потребує нового теоретико-методологічного опрацювання проблем розуміння сутності права (праворозуміння) взагалі та у зв'язку з джерелами права зокрема. Необхідно провести комплексне теоретико-правове дослідження поняття, видів і тенденцій розвитку процесу секуляризації та ресекуляризації у релігійних правових системах. Вказати на тенденційність даного процесу у континентальному, ісламському та іудейському праві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених Національною академією правових наук України 3 березня 2016 р. № 14-10.

Тема дисертації відповідає напряму наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ: «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (Державний реєстраційний номер 0113U002433) та «Проблеми реформування правової системи України» (Державний реєстраційний номер 0113U007492).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в тому, що на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних досягнень юридичної науки, законодавства різних держав світу розглянуто правову природу релігійно-правових систем та чинників, що

сприяють процесам секуляризації і десекуляризації у релігійному праві в сучасному біополярному світі.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- визначити сутність та підходи до класифікації сучасних релігійно-правових систем;
- охарактеризувати історико-правові аспекти розвитку процесів секуляризації та десекуляризації у правових системах релігійного типу;
- розкрити форми секуляризації і десекуляризації у правових системах релігійного типу;
- розкрити особливості секуляризації і десекуляризації у католицизмі;
- визначити особливості секуляризації і десекуляризації у мусульманському праві;
- з'ясувати особливості секуляризації і десекуляризації в іудейському праві;
- встановити специфіку взаємодії західної традиції права та релігійних норм у процесі розвитку правової системи України;
- визначити онтологічні особливості вдосконалення правової системи України на основі методології секуляризації і десекуляризації.

Об'єктом дослідження є загальнотеоретичні аспекти секуляризації та ресекуляризації у релігійних правових системах.

Предметом дослідження є загальна характеристика секуляризації і десекуляризації правових систем релігійного типу.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження в дисертації використано систему методів наукового пізнання. Серед них загальнонаукові методи, методи політології, соціології, філософії, правознавства, а також спеціальні методологічні засади вивчення релігійних засад розвитку правових систем.

Головним у цій системі є загальнонауковий діалектичний метод, що сприяв розгляду і дослідженню проблеми єдності її соціального змісту та юридичної форми і здійсненню системного аналізу форм взаємодії релігії та права (п.2.2).

За допомогою історико-правового методу виявлено особливості секуляризації та десекуляризації у сучасних правових системах (п. 2.1). Застосування порівняльно-правового методу забезпечило визначення місця та ролі релігійної системи права на правовій карті світу, а також розглянуто процеси секуляризації та десекуляризації в мусульманському та іудейському праві (п 1.1-1.2). Завдяки формально-юридичному методу визначено та охарактеризовано нормативну основу релігійного типу права (п.2.2). Соціально-прогностичний метод

дозволив виявити особливості впливу християнства на формування і розвиток правової системи України (п. 3.1). Логічний метод дав можливість розглянути соціальну детермінацію у єдності загального, особливого і одиничного, виявити та з'ясувати загальний механізм функціонування релігійних правових систем (п. 2.1-2.4).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є однією з перших у вітчизняній правовій науці працею, в якій комплексно розкрито особливості релігійних правових систем на основі процесі секуляризації та десекуляризації. У результаті проведених наукових пошуків, авторкою роботи визначено, сформульовано наукові положення, які виносяться на захист.

вперше:

– проведено комплексне дослідження спільних рис і відмінностей світських та релігійних правових систем як форм свідомості й суспільних регуляторів з урахуванням їх генезису, сфери регулювання, структури норм, лінгвістичних особливостей, суб'єктного складу, формального, інституційного, функціонального, ціннісного аспектів;

– виділено, класифіковано й проаналізовано форми впливу релігії на формування та розвиток сучасних правових систем;

– у процесі розгляду природи дуалізму секуляризація і десекуляризація розвитку правових систем виокремлено в їх структурі норми, що містяться у сакральних текстах певних релігій (релігійні), та корпоративні норми релігійних громад або церков (фікх, рабинське, канонічне право тощо);

– запропоновано авторську типологію правових систем світу за критерієм впливу конкретних форм релігійності на розвиток і функціонування правової системи; виявлено сутнісні ознаки кожної класифікаційної групи.

удосконалено:

– розуміння теоретичної моделі дуалізму світського і релігійного у розвитку правових систем;

– дослідження впливу права на релігію, через виділення напрямку такого впливу як форми свідомості, нормативного регулятора, інституціолізованої системи;

– підходи до місця і ролі права та держави в процесі подолання міжрелігійних конфліктів.

набуло подальшого розвитку:

– розуміння повторювальних суспільних відносин як основи правогенезу; окремо вирізняє етап їх суспільного схвалення як необхідну умову утворення правової нормативності;

– системний аналіз правової думки щодо різних аспектів співвідношення та взаємодії релігійних правових систем;

– аналіз шляхів подолання протиріч між правом і релігією в системі суспільного регулювання;

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації висновки і пропозиції мають науково-теоретичне і практичне значення у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшої розробки актуальних проблем формування правових засад розвитку релігійних правових системи в умовах глобалізації;

– *правотворчості* – для подальшого розвитку законодавства, що регламентуватиме правові засади організації релігійних організацій в Україні;

– *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності практичної діяльності органів державної влади у процесі вирішення публічно-приватних спорів в контексті захисту релігійних прав людини і громадянина;

– *навчальному процесі* – під час проведення занять із навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Історія політичних і правових учень», «Канонічне право», «Порівняльне правознавство».

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертаційній роботі положення та висновки обґрунтовано на основі самостійних досліджень автора. Для аргументації окремих положень дослідження використано наукові праці інших учених, на які зроблено відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Дисертація виконана й обговорена на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Результати роботи оприлюднено у доповідях і наукових повідомленнях на наступних науково-практичних заходах: Забезпечення органами внутрішніх справ стандартів прав людини у своїй діяльності: тези науково-практичного семінару (Львів, 7 грудня 2012 р.); Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (29 вересня 2013 р.); Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (17 жовтня 2014 р.).

Публікації. За темою дисертації та з метою розкриття її основних положень опубліковано п'ять статей у фахових журналах, з яких дві в

включено до міжнародних наукометричних баз даних, а також в трьох збірниках тез доповідей на науково-практичних заходах.

Структура дисертації визначена предметом і логікою наукових пошуків. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок, обсяг основного тексту – 171 сторінка, кількість використаних джерел 409 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми; висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт та предмет; охарактеризовано використані в дослідженні методи; сформульовано наукову новизну одержаних результатів та її практичне значення; подано відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи; зазначено її структуру.

Розділ 1 «Теоретико–методологічні основи дослідження секуляризації та ресекюляризації у релігійних правових системах» містить три підрозділи, у яких проведено історіографічний огляд особливостей теоретико-правового розуміння правової природи релігійно-правових систем та розглянуто методологічні підходи дослідження.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукової розробки досліджуваної теми у вітчизняній та зарубіжній літературі»* здійснено узагальнення наукових поглядів та концепцій релігійно-правових систем як теоретико-правового явища.

Зазначено, що протягом останніх століть на європейську та інших континентах світу спостерігається процес поступового відходу світського від духовного, нейтралітет держави у церковних відносинах. Однак сучасна тенденція релігійного відродження зумовлює необхідність переосмислення даного питання. Перш за все слід розкрити концептуальні основи процесів секуляризації та десекуляризації, а також простежити основні напрями дослідження світськості держав і правових систем.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених загальним засадам функціонування релігійно-правових систем, звернуто увагу на декількох проблемних аспектах. Особливості процесів секуляризації і десекуляризації релігійно-правових систем, з позиції теорії держави і права, на були предметом комплексного вивчення вітчизняних дослідників. При цьому наукові розвідки здебільшого орієнтовані на аналіз деяких загальнотеоретичних або окремих галузевих досліджуваних питань. У підсумку утворився певний

розрив між теоретичними проблемами наукового висвітлення процесів секуляризації і десекуляризації та численними юридичними дослідженнями прикладного характеру. Не поставлено під сумнів значущості та ґрунтовності наукового доробку дослідників-правознавців у вивченні релігійно-правових систем, але здійснено аналіз теоретико-правових аспектів процесів секуляризації і десекуляризації у цих правових системах.

Здійснений аналіз наукової розробки досліджуваної у дисертації теми, забезпечив можливість з'ясувати специфічні особливості релігійно-правової аксіології, крізь призму ідей представників різних наукових сфер (філософів, релігієзнавців, соціологів, політологів, антропологів, богословів та правників). Наголошено, що у сучасних правових дослідженнях спостерігається повернення до визнання засад релігії та її духовних першооснов. Водночас констатовано, що питання теоретико-правових аспектів процесів секуляризації та десекуляризації у функціонуванні сучасних релігійних-правових систем юридичній науці розглянуто фрагментарно, що зумовило здійснення аналізу цієї важливої проблеми.

У *підрозділі 1.2 «Методологія дослідження»* зазначено, на основі вищевикладено, важливо відзначити, що сформульована методологічна основа забезпечує достовірність, повноту, високу якість і практичну значущість дослідження нормативної основи, складових елементів секуляризації і десекуляризації релігійно-правових систем.

Розділ 2 «Особливості взаємодії світського і релігійного у процесі формування і розвитку правових систем» містить чотири підрозділи.

У *підрозділі 2.1 «Історичні передумови формування взаємозв'язку права та релігії»* охарактеризовано особливості формування і розвитку сучасної європейської культури, крізь призму таких понять, як «світськість» і «секуляризація». Це пов'язано з характером взаємодії світської та духовної влади, яка зазнала значних змін протягом всієї європейської історії. Проте, саме релігійні цінності мали значний вплив на формування західної цивілізації. Визначальна роль тут належить християнству і його відгалуженням, кожне з яких залишило свій слід в політичній історії європейських країн.

Зазначено, що протягом останніх століть в європейському суспільстві спостерігався поступовий перехід до незалежного світського становища від духовного, нейтралітет держави щодо Церкви. Але сучасна тенденція релігійного відродження призводить до необхідності переосмислення даного питання.

У *підрозділі 2.2 «Форми взаємодії права та релігії (на*

прикладі християнства)» констатовано, що основна сутність співвідношення «християнство – право» полягає в тому, що християнство:

1) обмежує формальні максими і презумпції максимально широкого значення (на приклади, загальної рівності перед законом, презумпції знання закону, принципу невідворотності покарання). У цьому ж контексті зазначено, що християнство більшою мірою підтримує мораль як неформалізований і гнучкий регулятор, що залишає більше простору для оцінки міри людської поведінки і звужує можливість формальних помилок при цьому (зокрема помилок у доказах винної поведінки);

2) передбачає поділ між поведінкою людини в межах християнських і формально-офіційних стандартів. Відомий християнський заклик «віддавати Боже – Богові, а кесареве – кесарю» здатний провокувати постійну опозиційність вірних і церкви позиціям, діям і вимогам державної влади;

3) стримує дещо надмірну впевненість законодавця, проголошуючи первинність божественних і природних законів над позитивним правом, створеним людиною. За логікою речей, це має змусити законодавця глибоко досліджувати відповідність позитивного права природним закономірностям і процесам;

4) одночасно стримує суддів, адже відносна істина, яку суддя відшукує щоразу, під час судового процесу і досліджує докази, є цілком доступною лише для Бога;

5) гуманна ідея прощення в християнстві не узгоджується з відповідним правовим принципом завжди і неодмінно карати відповідно до скоєного злочину. Теоретично винесений судом смертний вирок відокремлює засудженого від людей, але не від Бога.

У *підрозділі 2.3 «Секуляризація і десекуляризація у мусульманському праві»*, наголошено, що аналіз основних правових положень ісламу, його принципів, державної політики та урядових методів, що застосовуються в різних державах, дозволяє виявити внутрішні протиріччя, конфлікти і дихотомію практики віри. Вказано, що формальна відданість ісламу і його законам, прописана у правових нормах не обов'язково робить суспільство дійсно ісламським.

У *підрозділі 2.4 «Секуляризація і десекуляризація у іудейському праві»*, зазначено, що правова система Ізраїлю належить до динамічних, еволюціонуючих правових явищ. У сучасній системі систематично тривають різні процеси змішання і трансформації. Правовий симбіоз як предмет усвідомленого історичного вибору, традиції континентального права і загального права, ідей та постулатів лібералізму і світськості з силою консерватизму та традиційності

надають правовій системі Ізраїлю унікальний характер в масштабах всієї правової карти світу. Такий симбіоз має як позитивні, так і негативні наслідки, особливо якщо дана форма взаємовідносин не засвоюється. Ізраїльська правова система і відповідно Держава Ізраїль базуються на принципах демократизму, лібералізму та мультикультуралізму.

Розділ 3 «Динаміка розвитку правової системи України в умовах світської і духовної трансформації» присвячений дослідженню особливостей та закономірностей вирішення проблемних аспектів функціонування правової системи України в умовах світської і духовної.

У підрозділі 3.1 «Вплив християнства на формування і розвиток правової систем України» визначено, що християнські норми слід визнати обов'язковими основними структурними елементами правової системи лише в тому випадку, якщо за ними закріплено статус джерел права. Це характерно для релігійних правових систем. У державах романо-германської правової системи в джерелах права домінантне значення закріплюється не за нормативно-правовими актами, а за правовим звичаєм, правовим прецедентом.

Натомість за релігійними християнськими нормами та правовою доктриною зберігається статус джерела права, значення як історичних пам'яток права в системі джерел права та факторів, що визначають напрями розвитку права, а отже, визнаються додатковими (факультативними) джерелами права. Це, своєю чергою, характеризує релігійні норми як додаткові (факультативні) структурні елементи такої правової системи.

Підкреслено, що у сучасному суспільстві релігійні цінності втрачають своє минуле значення «священного образу» світу. Християнські положення, хоч і не мають прямого впливу на правову систему, навіть зараз відіграють вагомий роль у правому житті, тому що європейська правова культура створювалася під впливом християнства. Сучасні європейські правові системи функціонують у соціальній системі, яка увібрала традиційні релігійні цінності.

У підрозділі 3.2 «Онтологічні аспекти розвитку та вдосконалення вітчизняної правової системи в умовах соціальної модернізації» визначено, що у правовій системі України християнські норми у їх конфесійних проявах змінюються під впливом сучасних тенденцій соціального розвитку і це відповідає історичним закономірностям зміни релігійних ціннісних систем у сенсі зростання їх суб'єктивності. При цьому змінюється значення, структура і форми функціонування християнських засад. З уваги на гуманістичну

інтерпретацію ролі і місця людини в сучасному суспільстві, християнські засади змінюються в напрямку від теоцентризму до антропоцентризму.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає у виявленні і дослідженні нових ідей та тенденцій розвитку сучасних релігійних правових систем та перспектив їх подальшого впливу на правові відносини. У роботі враховані положення чинного національного законодавства, міжнародні правові стандарти, що так чи інакше стосуються теми дослідження, піддано всесторонньому аналізу теоретичний та практичний матеріал, що стосується сфери дослідження. Це сприяло обґрунтуванню та вирішенню завдань, які мають важливе наукове і прикладне значення. У результаті авторка сформулювала низку висновків, пропозицій та рекомендацій, що полягають у такому:

1. Встановлено, що у сучасних підходів до класифікації правових систем у порівняльному правознавстві не сформовано єдиної позиції про те, які існують правові сім'ї. Це зумовлено тим, що основою для класифікації є різні критерії і практично у кожного з компаративістів свої підходи до класифікації правових систем. Визначено, що усі класифікації правових систем мають відносний характер, адже сучасна картина світу може швидко змінитися як і держави залежно від конкретних чинників (політичних, економічних, демографічних, релігійних тощо) та періоду.

З'ясовано, що наукові класифікації правових систем мають як теоретичну, так і практичну значимість. У теоретичному аспекті класифікації допомагають упорядкувати різноманітні правові системи на основі їхніх спільних і специфічних рис, що забезпечує зручність їх вивчення. Практичне значення класифікації правових систем забезпечує розуміння правових систем, дослідження їх правової природи, переваг і недоліків, вироблення рекомендацій щодо вдосконалення тієї чи іншої національної правової системи на основі вивчення передового досвіду найбільш розвинутих правових систем. Аналіз критеріїв класифікації правових систем здійснено для аналізу загальнотеоретичних аспектів секуляризації та десекуляризації у релігійних правових системах та їх місце на правовій карті світу, з'ясування правової природи і особливостей релігійних правових системах та з метою їх подальшої класифікації.

2. Підкреслено, що у сучасному розумінні секуляризація – процес звуження сфери взаємодії релігії і Церкви, ослаблення їх впливу

практично на всі сфери життя суспільства, на свідомість, поведінку, побут і стиль життя більшості людей. Утвердження світського стилю життя стосується також і релігійної сфери – звужується вплив релігії, трансформується релігійна свідомість мас, разом з тим активізуються світські форми діяльності (в політиці, фінансах і т. д.) релігійних організацій. Секуляризація у правовій сфері означає, що безпосередні функції впорядкування, регулювання та охорони суспільних відносин здійснюють правові норми, а не релігійні та/або моральні норми.

3. Зазначено, що протягом XI-XII ст. релігійна догма про створення людини за образом і подобою Бога, мала значний вплив на розвитку гуманізму і поняття особистості в європейській політико-правовій думці.

Процес секуляризації призвів до помітного обмеження релігійного впливу на законодавство, політику і суспільне життя в Європі. Вплив християнства на розвитку державно - конфесійних відносин та становленні світських держав, зумовив поштовх до розвитку різних варіантів формування європейської ідентичності, заснованих як на християнстві, так і на секуляризмі. У більшості сучасних держав Європи домінує нейтралітет у відношенні до релігійних інститутів, автономії держави і церкви в їх сферах діяльності. Так, в «протестантських» державах раніше розпочався процес лібералізації законодавства, що сприяло розвитку свободи віросповідання і зниження значення релігійного чинника в праві. Відносини між Церквою і державою в сучасній Західній Європі зумовлюють знаходження балансу між релігійним і світським засадами, що пояснюється паралельним існуванням секуляризаційних і десекуляризаційних тенденцій та залежить від національної специфіки світських держав. При цьому необхідно враховувати релігійний і культурний вплив традиційних християнських конфесій, які активізували свою діяльність у відповідь на посилення ісламу.

Сучасна Католицька Церква балансує між запереченням модерну і адаптацією до нього, поєднуючи в собі елементи секуляризації і контрсекуляризації. Це випливає з порівняльного аналізу ісламу і католицизму: з одного боку, католицизм не передбачає досягнення єдності духовної і світської влади в державі (за винятком Ватикану), але робить акцент на соціальних та економічних проблемах в суспільстві, вирішення яких є можливим через активну політико-правову діяльність засновану на християнських цінностях; в католицизмі простежується тісний зв'язок розуміння прав і свобод людини з релігійними постулатами, а формування демократичного устрою має відбуватися відповідно до християнських принципів.

4. Наголошено, що основу сучасних релігійно-правових систем та окремих їх юридичних інститутів формують ціннісно-нормативні положення, сформовані та формалізовані в священних текстах (Біблія, Коран), і незважаючи на світський характер багатьох державно-правових інститутів, є фундаментальною основою для розвитку нормативно-правового регулювання, легітимації результатів юридичної діяльності тощо.

Констатовано, що у релігійно-правових системах священні тексти (Біблія, Коран) як джерела права сприяють не лише розумінню правової еволюції, але і забезпечують розвиток сучасної правової думки, є духовно-моральною основою для функціонування правової системи, розвитку системи суспільних відносин між особистістю, суспільством і державою. Розвиток релігійних вчень визначає основи розвитку правової культури та правосвідомості релігійно-правових систем, формує основоположні ідеї і поняття для формування доктрини прав і свобод людини.

Вказано, що у континентальному типі права Біблія та релігійно-правової думки вплинули на формування європейської правової доктрини і теорії прав людини та визначили: 1) конвергенцію римської правової культури та іудейських і християнських цінностей та норм; 2) вплив католицького богослов'я на правову культуру народів і держав Європи; 3) утвердження ідей рівності всіх людей та рівності всіх громадян перед державою; 4) формування релігійних основ права, держави, влади і поява перших декларацій прав людини; 5) прийняття Загальної декларації прав людини, обґрунтування проєктів «християнської держави», формування нових форматів взаємодії релігійних та світських засад права і держави; 6) зближення релігійно-правової думки зі західними правовими системами, розвиток правосвідомості на основі універсальних морально-правових категорій.

5. Підкреслено, що аналіз процесів секуляризації і десекуляризації у правових систем мусульманських держав дозволив виявити внутрішні протиріччя та конфлікти у взаємодії світського і духовного. Зазначено, що формальна відданість ісламу і його законам, прописана у правових нормах не обов'язково робить суспільство дійсно ісламським.

Наголошено, що аналіз природи мусульманського та позитивного права дозволяє стверджувати, що: 1) на даному етапі розвитку у мусульманських правових системах посилюється регулятивний дуалізм; 2) у даних системах існує дві підсистеми соціальної регуляції: релігійна та юридична; 3) зростає питома вага норм позитивного права, розширюються сфери їх дії; 4) звужуються

сфери дії мусульманського права; 5) зростає впровадження релігійних принципів та приписів у джерела позитивного права та відбувається їх трансформація; 6) посилюються розбіжності у врегулюванні суспільних відносин мусульманським та позитивним правом; 7) виникає потреба у формуванні механізму взаємодії мусульманського та позитивного права.

Сучасний процес ісламського релігійного відродження зумовлений багато в чому зовнішніми факторами (зокрема, міграційним кризою) і пов'язаний зі збільшенням числа іммігрантів-мусульман, які шукають в ісламі підтримку своєї ідентичності. Даний процес можна охарактеризувати як «релігійне відродження, привнесене ззовні», що пов'язане з нестачею в країнах Західної Європи внутрішніх джерел і ресурсів контрсекуляризації. Відбувається розвиток процесу десекуляризації, а ускладнення інтеграції іммігрантів-мусульман і зростання ісламського радикалізму створюють загрозу трансформації процесу релігійного відродження в релігійну радикалізацію.

6. Проаналізовано унікальність взаємин держави і релігійних інститутів в Ізраїлі. Визначено, що в Ізраїлі релігійні інститути не відокремлені від держави, на відміну від України та більшості західних країн. Однак, Ізраїль не є релігійною державою в тому сенсі, як, наприклад, деякі мусульманські країни (Іран, Саудівська Аравія), оскільки закони держави встановлюють не релігійні авторитети, а демократично обраний парламент. Таким чином, хоча в Ізраїлі релігійні інститути де-факто не відокремлені від владних структур, теократичною державою він офіційно не є.

Зазначено, що сучасна правова система Ізраїлю – це динамічна, еволюціонуюча правова система, в якій одночасно тривають різні процеси змішання і трансформації. Правовий симбіоз як предмет усвідомленого історичного вибору, традиції континентального права і загального права, ідей та постулатів лібералізму і світськості з силою консерватизму та традиційності надають правову систему Ізраїлю унікальний характер в масштабах всієї правової карти світу. Такий симбіоз має як позитивні, так і негативні наслідки, особливо якщо така форма взаємовідносин не засвоюється. Сучасна правова система Ізраїлю та Держава Ізраїль побудована на принципах демократизму, лібералізму та мультикультуралізму.

7. Наголошено, що складність процесів взаємодії правових норм з іншими соціальними нормами полягає в тому, що в кожному конкретному випадку вона може виявлятися по-різному. В одних випадках ці норми можуть доповнювати одна одну, а в інших – взаємозаперечувати. Так виявляється взаємозв'язок релігії та права – двох нормативних систем зі спорідненими характеристиками, що в

різних сферах урегульовують життя суспільства і впродовж тисячоліть взаємодіють у найрізноманітніших формах. Одним з результатів такого співіснування стало виникнення суміжних релігійно-правових систем – сукупності норм, які врегульовують особливу сферу суспільних відносин.

Специфіка кожного соціального регулятора, якими є право та релігія, дозволяє найбільш ефективно узгоджено впливати на суспільні відносини для досягнення суспільно значущих цілей. Право і релігія в процесі соціонормативного регулювання є самодостатніми соціальними регуляторами, різноманіття унікальних властивостей яких розкривається в їхній взаємодії.

8. Зазначено, що християнські норми слід визнати обов'язковими основними структурними елементами правової системи лише в тому випадку, якщо за ними закріплено статус джерел права, тобто форми зовнішнього вираження релігійних приписів, що зумовлюють юридичну силу тих чи інших правил поведінки. Якщо вони санкціонуються державою, приймаються у формі нормативних актів, що мають юридичну силу та обов'язкові до виконання; виступають регуляторами суспільних відносин вірян, впливаючи на свідомість суб'єктів, чим забезпечується дотримання встановлених загальнообов'язкових правил поведінки, визначається як зразок належної поведінки із спонуканням до вчинення правомірних дій. Це повною мірою властиво країнам релігійних правових систем. У країнах романо-германської правової системи в джерелах права домінують значення закріплюється не за нормативно-правовими актами, а за правовим звичаєм, правовим прецедентом, релігійними християнськими нормами та правовою доктриною зберігається статус джерела права, значення як історичних пам'яток права в системі джерел права та факторів, що визначають напрямки розвитку права, а отже, визнаються додатковими (факультативними) джерелами права. Це, своєю чергою, характеризує релігійні норми як додаткові (факультативні) структурні елементи такої правової системи.

9. Сучасне українське право сформоване шляхом запозичення західної правової традиції, що має особливості перш за все культурні, ніж суто юридичні. Саме під впливом європейського раціоналізму, який активно впроваджується у правосвідомість, вітчизняне право переживає розкол, наслідком якого стало несприйняття наявних правових норм як загальнообов'язкових та універсальних, тому українське право переживає період неефективності своєї потенційної функціональності. Досвід західноєвропейських країн засвідчує, що наявність єдиної національної церкви значно полегшує розв'язання різних проблем

громадян цих держав, і культурно-духовних, і соціально-економічних та політичних.

Особливістю сучасного етапу розвитку правової системи України є потреба у відображенні сформованих за сторіччя традиційних і духовних підвалин суб'єктів, що населяють територію країни. Саме розуміння традиційних, культурних і релігійних особливостей України та її правової системи дозволить визначити точки дотику української правової культури та правових культур інших країн світу, сформулювати принципи їх взаємодії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Піх Ю. А. Теоретико-правові аспекти мусульманського шлюбно-сімейного права у контексті секуляризаційних процесів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 288–292.

2. Піх Ю. А. Характерні риси сучасних релігійних правових систем. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 75–77.

3. Піх Ю. А. Формування та розвитку релігійної правосвідомості в контексті секуляризації та ресекуляризації. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2017. №3. С. 85–92.

4. Піх Ю. А. Теоретико-правові аспекти розвитку правової системи мусульманських держав у контексті секуляризаційних процесів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2017. №4. С. 70–74.

5. Піх Ю. А. Співвідношення світського та релігійного в іудейському праві. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2017. №5. С. 41–46.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Піх Ю. А. Проблема взаємодії західної традиції права з мусульманським правом у контексті секуляризації. *Забезпечення органами внутрішніх справ стандартів прав людини у своїй діяльності: тези науково-практичного семінару (Львів, 7 грудня 2012 р.)*. Львів, 2013. С. 205–208.

7. Піх Ю. А. Особливості секуляризаційних процесів у правових системах сучасності. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та*

повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (29 вересня 2013 р.). Львів, 2013. С. 191-195.

8. Піх Ю. А. Теоретико-правові аспекти секуляризації у сучасних правових системах християнських країн. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні*: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (17 жовтня 2014 р.). Львів, 2014. С. 271-275.

АНОТАЦІЯ

Піх Ю. А. Загальна характеристика секуляризації і десекуляризації правових систем релігійного типу. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2019.

У дисертації здійснено комплексне дослідження процесів секуляризації і десекуляризації правових систем релігійного типу.

Дисертантом висвітлено сучасні підходи до класифікації правових систем та визначено, що у порівняльному правознавстві не сформовано єдиної позиції про те, які існують правові сім'ї. Встановлено, що у теоретичному аспекті класифікації допомагають упорядкувати різноманітні правові системи на основі їхніх спільних і специфічних рис, що забезпечує зручність їх вивчення. Аналіз критеріїв класифікації правових систем здійснено для аналізу загально-теоретичних аспектів секуляризації та ресекуляризації у релігійних правових системах та їх місце на правовій карті світу, з'ясування правової природи і особливостей релігійних правових системах та з метою їх подальшої класифікації.

Зазначено, що основу сучасних релігійно-правових правових систем та окремих їх юридичних інститутів формують ціннісно-нормативні положення, сформовані та формалізовані в священних текстах (Біблія, Коран), і незважаючи на світський характер багатьох державно-правових просторів, є фундаментальною основою для розвитку нормативно-правового регулювання, легітимації результатів юридичної діяльності тощо.

Проаналізовано процеси секуляризації і десекуляризації у правових систем мусульманських держав та виявлено внутрішні протиріччя та конфлікти у взаємодії світського і духовного. Проаналізовано унікальність взаємин держави і релігійних інститутів в

Ізраїлі. Визначено, що в Ізраїлі релігійні інститути не відокремлені від держави, на відміну від України та більшості західних країн.

Зазначено, що складність процесів взаємодії правових норм з іншими соціальними нормами полягає в тому, що в кожному конкретному випадку вона може виявлятися по-різному. В одних випадках ці норми можуть доповнювати одна одну, а в інших – взаємозаперечувати.

Специфіка кожного соціального регулятора, якими є право та релігія, дозволяє найбільш ефективно узгоджено впливати на суспільні відносини для досягнення суспільно значущих цілей. Право і релігія в процесі соціонормативного регулювання є самодостатніми соціальними регуляторами, різноманіття унікальних властивостей яких розкривається в їхній взаємодії.

Ключові слова: релігія, право, релігійно-правова система, секуляризація, десекуляризація, мусульманське право, іудейське право.

АННОТАЦІЯ

Пих Ю. А. Общая характеристика секуляризации и десекуляризации правовых систем религиозного типа. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 - теория и история государства и права; история политических и правовых учений. - Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2019.

В диссертации осуществлено комплексное исследование процессов секуляризации и десекуляризации правовых систем религиозного типа. Диссертантом освещены современные подходы к классификации правовых систем и определено, что в сравнительном правоведении не сформирована единая позиция о том, какие существуют правовые семьи.

Установлено, что в теоретическом аспекте классификации помогают упорядочить различные правовые системы на основе их общих и специфических черт, обеспечивает удобство их изучения. Анализ критериев классификации правовых систем осуществлено для анализа общетеоретических аспектов секуляризации и ресекюляризации в религиозных правовых системах и их место на правовой карте мира, выяснения правовой природы и особенностей религиозных правовых системах и с целью их дальнейшей классификации. Отмечено, что основу современных религиозно-правовых правовых систем и отдельных их юридических институтов формируют ценностно-нормативные положения, сформированные и формализованные в

священных текстах (Библия, Коран), и несмотря на светский характер многих государственно-правовых пространств, является фундаментальной основой для развития нормативно правового регулирования, легитимации результатов юридической деятельности и тому подобное.

Проанализированы процессы секуляризации и десекуляризация в правовых системах мусульманских государств и выявлены внутренние противоречия и конфликты во взаимодействии светского и духовного. Проанализированы уникальность отношений и религиозных институтов в Израиле. Определено, что в Израиле религиозные институты не отделены от государства, в отличие от Украины и большинства западных стран.

Отмечено, что сложность процессов взаимодействия правовых норм с другими социальными нормами заключается в том, что в каждом конкретном случае она может проявляться по-разному. В одних случаях эти нормы могут дополнять друг друга, а в других – противоречить друг другу. Специфика каждого социального регулятора, которыми право и религия, позволяет наиболее эффективно согласованно влиять на общественные отношения для достижения общественно значимых целей.

Право и религия в процессе соционормативного регулирования являются самодостаточными социальными регуляторами, многообразие уникальных свойств которых раскрывается в их взаимодействии.

Ключевые слова: религия, право, религиозно-правовая система, секуляризация, десекуляризация, мусульманское право, иудейское право.

SUMMARY

Pikh Yu.A. General characteristic of secularization and desecularization of legal systems of religious type. – Printed as a manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Sciences in specialty 12.00.01 - theory and history of state and law; history of political and legal studies. - Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2019.

In the thesis a complex dolzhenzhenya processes of secularization and desecularization of legal systems of a religious type. The thesis covers modern approaches to the classification of legal systems and it is determinable that in comparative jurisprudence there is no uniform position on what legal families exist. It was established that, in the theoretical aspect, classifications help to regulate various legal systems on the basis of their common and specific features, ensures the convenience of their study.

The analysis of criteria for the classification of legal systems was carried out for the analysis of general theoretical aspects of secularization and resecularization in religious legal systems and their place on the legal map of the world, elucidation of the legal nature and features of religious legal systems and with a view to their further classification. It is noted that the basis of modern religious legal systems and their separate legal institutions form the value-normative positions formed and formalized in the sacred texts (the Bible, the Koran), and despite the secular nature of many state and legal spaces, is the fundamental basis for the development of the normative legal regulation, legitimation of the results of legal activity, and the like.

The processes of secularization and desecularization in the legal systems of Muslim states are analyzed and internal contradictions and conflicts in the interaction of secular and spiritual are revealed. The uniqueness of relations and religious institutions in Israel is analyzed. It is determined that in Israel religious institutions are not separated from the state, unlike in Ukraine and most Western countries. It is noted that the complexity of the processes of interaction of legal norms with other social norms lies in the fact that in each concrete case it can manifest itself in different ways. In some cases, these norms can complement each other, while in others they are mutually interchangeable.

The specificity of each social regulator, by which law and religion, allows the most efficiently coordinated influence on public relations in order to achieve socially significant goals. Law and religion in the process of socionormative regulation are self-sufficient social regulators, the variety of unique properties of which is revealed in their interaction.

Key words: religion, law, religious and legal system, secularization, desecularization, Muslim law, Jewish law.

Підписано до друку 15.05.2019 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 180. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; <http://www.pais.com.ua>